

З нашого життя.

Падучі зорі.—Нікака похоронів.—Небували похорон.—Грінченко як визначна ініціаторість.—Дві дати. На початку й на припині.—Боротьба за знання. Цілесіль Гармонійності.—Лютист на роботу.—Поет праці і людина повинності.—Секрет гармонійності.—Потужніс мова?—Палінія з обох кінців.—Країні згоріти, нік в'януть тіло».

Всім нам доводилося спостерегати чудову картину, коли темної зориної ночі мало не що-хвилини прорізають небо яскраві смуги падучих зірок. Немов дощом зогненним, риско падають вони, зникаючи без вісти в світовому просторі й лишаючи по собі яскраві однаки якось незажаленого суму. Була зірка і нема: П; сміття ясно—і агласа, де ділася—нікого не скаже... Наука, правда, докладно вяслине причини тих зогненних дощів, наука знає, коли й через віно вони бувають. Але... темної, хоч і зориної, ночі так гарно мартири серед тиші і від сухого наукового пояснення думка мимоволі якось обертається до нових глибоких поєвеї, бахусоредніх, вражених та внутрішнього змісту народних передав. Зорі—то, кажуть, душі людські. Кожна людина на землі має свою зірку на небесі. І що краща людина на землі, то ясніща зірка П. Сяя на небі, коли тут, унікау, відбувається останній акт людського життя,—там, угорі, зникається зірка в привзначеному долом місці як котиться до доли. То душа з тілом розодулилася: погасло життя—гасне й та зірка, що була видимою ознакою його, прорізані попереду ясною смугою темряву навколо себе...

Гарне оце повір'я. Не таким самотним, не таким сиротою почував себе чоловік, певний, що вся природа бере участь у його житті, в його муках та радощах на землі. Тільки цілій, гармонічний, не переполовонений світогляд міг додуматися до того, щоб себе зробити осередком усього світу, поставити себе в центрі всієї природи і собі на службу створити небо і землю і «всі, які в них»... Звичайно, має дуже добре знаємо те, що не для людей сме сонце, не за для їх ходять од віку встановленні

ми шляхами нечиселенні світі; знаємо, що земля тільки микроскопічна пилинка в світовому просторі, а в світовій економії ціна людині така, як і всі форми матерії. Знаємо, але... так гарно мартири серед темної ночі вожливих, буденних обставин, мартири про щось ясне й величне, що підіймає духи вгору. І на підмогу нам приходять набираючи глибокого змісту народна теорія падучих зірок, отих літотиць, що прорізають над нашими головами холодне небо яскравими смугами. Нехай природі немає жадного діла до нас і до справ наших, але ми сами зробимо її участіцею наші смуткі і радощі, ми прислівимо до цього своєю творчою фантацею, як присилував старий невідомий поет нашу усю природу відчути горе людське:

Нікакі траїні жалощами.
Глюкс дерево з тугої.

Хоч символом нашого життя зробимо ми оту велику, тужу природу і тих наблизимо П до себе, налемо П, хододу й байдужу, теплом цікого спочуття до нас. Хоч аналогії ми з неї братимемо, щоб ними пояснити для себе те, що в житті людському твориться, що бильше для нас часом темному, ніж ота далека природа.

Отже і в людському житті буває іноді, що цілім зогненним дощем проноситься падучі зорі. Одно по одному люде, яких ми звикли бачити ясно-світличими на обрію людської думки, враз спалахнути дужче, на мить прорізуть темряву і—на-вікі агласа... Згаснуть, правда, тільки фізичнію істоту своєю, бо лишають по собі «вічну пам'ять» серед людості і довго ще з-за могил керуватимуть ті чи інші шляхи. От і останніми часами пройшов піб отакий дощ падучих зірок над нами; мало не в один раз під пледою визначних людей зійшла з кругу-світу. Марко Кропивницький і Марк Твейн, В'єрстъєн-В'єрдсон, Пасковер і Кох, Ожешко і Грінченко... Йони проміні великі інтелігенні, могутнього інтелекту, моральної сили, цвіт людості,—зорі, що сяяли під хмарними небом на-

шого звичайного буденного життя; такими були для великих громад ці люди. Коли ж з іх у своїй сфері, неоднаковими ясковами, на різких стежках осівали вони людості шляхи до нового крашого життя і разом покинули цей світ немов на те, щоб помітнішим зробити свое прощання з землею. Чи ж не доне це падучий зір темної почі? Чи ж не поблизується вага втрати од того, що разом поспівалися з неба людською думкою такі ясні зорі, що одноважно покинули землю і тим більшому гортові людей поставили загадку про таємницю життя і смерті?

Котилася з неба зоря
Ta відійшла до-ло-ло-
співавася в іншій пісні,—і справді зорі зорі відійшли ї під нашим українським небом: Кропивницький і Грінченко. Надто вразила всіх смерть отинього, бо старий батько українського театру був уже більш символом нашого відродження, співком минулого, тоді, як Грінченко фактично стояв іще довго міг стояти на аванс-постах, а зброяв у невтомті руці, та ще під такий час, коли як-раз таких рук найбільша потріба. Тим то голосомою луною по всій Україні розпійглася автіка про смерть інверсипущого діяча на рідній півні і ми стали свідками національної демонстрації, у нас же не бувало. Чимало українських похоронів доводилось мені бачити, але такого похорону ще не було. Тисячні юрби народу, десятки вінків і промісів, нестремані словами над могилою, жалі бевзутільні загальні зворушенні—ні, не вірилось, що це українського письменника ховають. Я на власні очі бачив, як плакали чужі, незвідомі ні кому з нас люде, кажучи, що велике щастя заслужили собі такий похорон. І ще справді щастя—пізнє щастя, але таки щастя—і свою смертю навіть прислужилися рідному краю та під тяжким час загального занепір'я знов падихнути байдурості в душі живим. Так смерть варта того життя, якого кінець вона стала, і через те власне не про перемогу смерті тут говорити треба...

Тепер, над незарослою ще моги-

лою, рано ще спиняties докладно над історією життя небіжчика та над його —сміливо пишу це—історичною вагою заслугами перед рідним краєм. Це буде зроблено агодом, як залишить перші жалі з приводу великої нашої національної втрати. Тут хотілось бы мені тільки хоч загальными рисами накидати той образ, що є'являється перед нами сполученим з ім'ям Грінченка,—образ не так письменника, працьоподібної настомного та непокітного борця за добро рідного краю, як образ людини, що великою мірою обдарованої була своєрідними рисами души, міцної, орігінальної індивідуальності. Небіжчик справді визначався рисами тієї індивідуальності, яку можна зломити, але нагнуту, склонити силоміці і не думати; тієї індивідуальності, що свою незломність, непокітність, гармонійність між теорією і практикою, між словом та ділом, бажаннями та вчинками творить життя кругом себе і сами обставини нахиляють свою заливізну волю. Ми зараз побачимо, що Грінченко справді таки їх нахиляє і тим роспускає коло себе паруси того оролу, яким було оточене його ім'я перед широкими кругами українського громадянства.

Попереду прохода читача звернути увагу на дві біографічні дати. Р. 1880-го, на 17-тій весні свого віку Грінченко вступав до життя свідомим робітником, мишочи за собою всій науки—кілька класів реальніої школи. І р. 1910-го одходить од життя, зробившишь бажаним членом багатьох наукових інституцій та співробітником усіх наукових виданнян, —одно слово, ученим, якого праці аллюбки друкувала російська Академія Наук. «Недоучка»—агорда сказана б дипломами нездари, довідавшися про офіційну з наукою по-гляду кваліфікацію небіжчика, але треба було поговорити з цим «недоучкою», треба тільки поглянути на її едінну в своїх роїх бібліотеку, трубою опінти, як все що здобувалось, щоб в попаню склонити голову перед цією людиною «без освіти». Все, що придбав Грінченко, — широкий

ни. Рідко хто може приклади до себе а також правом чудові слова: "тепчін скончах, відру собідох", як Гріченко. Він справді додержив віри своєї. Самотужки здобувши П., са-мотужки піддержавши І. всім па- мідаками, розгорнувши П. на цілу широчину і красу, він П. чисту, без жадної плями доніс цілу й до могли- ти і тут так само чисту передав на- слідникам свого діла. Це може на- вище щастя, якого годен заради на- цім світі чоловік.

Отже гармонійне поєднання мето- дів праці з П. метою й засобами—ось що дало нам Гріченка, того Грічен- ка, що його ім'я не забудеться в історії рідного краю,—так багато бі- він зробив для його. Зробив сирів, де тільки треба було робити, де тільки запущена нива українського життя елікала робітників, де на Іх потреба була. В поезії, в белетристиці, в нау- ці, в пізнанні питанні, в популя- рному письменстві, в кристалізованій політичній думці, в повиннічній що- денній праці по всіх усюдах, на всіх упругах громадського життя—скрізь знати руку Гріченка, всюду поспішав він, ставчи в перших ла- вах і ніколи не ховаючись за чиось спину, жертвуючи собою, своїм та- лантам, розмінюючись на дрібну буденну роботу, до якої так мало зна- ходиться очок. Єсть чудовий в ве- никоросійському працьовитому лю- дину: "лютий на роботу". З Грічен- ка був не просто працьовитий робіт- ник, а іменно: "лютий на роботу", бо він оддавав усього себе наподіл- но. Просто дивом величезним ді- вувшися—коли встигав усе те робити чоловік, як часу у його вистарчало і самому вчитися, і інших учити і справляти незліченну силу всякої роботи, отдаючи й в жертву всі свої сили зовсім спідомо, зважи про це і ві- дучи на всяку саможертву. "Я", пи- ше Гріченко в передмові до своїх поезій, — ніколи не належало до тих поетів, що ввесь свій час можуть од- давати пісні. На поезії завсіди я ма- тильки короткі хвилини, вільні від праці—часом любої, дорогої, здебіль- шого—нудної, наймитечкої. Моя піс-

ня—то мій робітницький одночинок і моя робітницька молитва—надія. Коли це, —кінчав свою сповідь автор,—не додавши Й (пісні) більшої літературної вартості, то все ж, може, робить П. чікавою тому, що, як я, пережив ос- танні два десятирічя в Іх словах мій надійний і сильнувавши знаходити іскру свіжу там, де авдавалося, була сама темрина („Писання“, I, V—VI). Ціла трагедія перед вами в цих словах,—трагедія письменника, що мусить себе обмежувати, обчирикувати, здергувати свої пісні, бо по-віз- вія за даних обставин—то тільки робітницький одночинок". Не легко це, читаю, душити свою поривання і власною рукою робити над собою бло- личі операції. Плачим гріхом, як у Франка, прорутишись іноді жалі "не- виспівані співи"—от них пена- жені дітей поетових, але такому поетові, як Гріченко, вікони давати серце воло, — він поспішше туди, куди його жахе повинність.

Повинність—одне настоїще слово, яке охоплює йояснє життя і пси- хічну людей отакої міри, як Гріченко. Знуть його поетом, співцем пра- ці—і звичайно він буде ним і може- ти саму руку по найбільш ціннів у собі, спінучу і про Франка, що він "співець борботи", але ще в більшій мірі співець праці, тієї добродійної свя- тості праці, що з бургівнатами пустури робить поля, укриває хвилями золото- го колосу, що на руках розваленіх фортець зневолення і темряви будує лені будівлі світу й народової волі". („Нова Громада“, 1906, VIII, 133—139). Ці слова однаково й до самого автомо- рфа І можна приклади, бо, зразок працьовитка на практиці, він буде од- начасно й запальним співцем П., і справді хиба тільки Гріченко може звідомо що до цього пориватися. Гимні праці він всюди стрітється у Гріченка. Але, мені вдається, як у Франка пра- ця була результатом його надзвичайно активної, бойової науки, так і у Гріченка праця мала під собою глиб- ший підлад—у повинності, і поетом повинності, ширше—людиною повин- ності я називав би Гріченка, коли б мені треба було в одному слові зро-

бити його характеристику. Не був бы з його і співець праці, якби попере- ду не зробив він в себе людину по- винності. В повинності, в викопанії власної волі взятых на себе обов'язків лежить увесь музол життя Гріченкого, од п'ятої залижти ажестизм його музи і всієї діяльності, тут в'осередила його, коли хочете, життєвна драма. Повинність стала Гріченкому а з Арайднину питку, що провела його по нетрях життя.

Повинність я над все ушанував, Віддах себі я прані без вагання; Я їшов туди, де розум посикає, Згнітиши всіх до шашті поривання („Писання“, I, 378).

Працю всяку можна вибрати. Мож- ливі ж таку ванти, щоб вона давала простріл для духовних смішатів та на- хильності даної людини, щоб вона пріносилася разом із великою віху най- кращим вукивіткамінням духовних сил. Справляючи працю мілу, до душі до- брану, людина не тільки працює, — во- на знаходить тут і власне зadowolen- iem, власне щастя. Такого цілком аро- зумілого щастя не шукав Гріченко, він не перебірав у праці. Ми бачили вже, що, напр., поезія для Гріченка була тільки "робітничним однічком", що він згнічував свої "до-ша- співів" і про Франка, що він "співець борботи", але ще в більшій мірі співець праці, тієї добродійної свя- тості праці, що з бургівнатами пустури робить поля, укриває хвилями золото- го колосу, що на руках розваленіх фортець зневолення і темряви будує лені будівлі світу й народової волі". („Нова Громада“, 1906, VIII, 133—139). Ці слова однаково й до самого автомо- рфа І можна приклади, бо, зразок працьовитка на практиці, він буде од- начасно й запальним співцем П., і справді хиба тільки Гріченко може звідомо що до цього пориватися. Гимні праці він всюди стрітється у Гріченка. Але, мені вдається, як у Франка пра- ця була результатом його надзвичайно активної, бойової науки, так і у Гріченка праця мала під собою глиб- ший підлад—у повинності, і поетом

повинності—одній тільки владир добродійний. Що вбирає мені від мух і ліх.

І далі поєт викладе вам цілу про-граму діяльності за-для повинності і разом винесить, чому він обмож-ував себе, вибираючи працю "часом любви", дорогу, здебільшого "видну, наймитечко".

О, скільки праці нам роскошати треба, Висніти безძень сільські нам, Розвійті хмар з насупленої неба, Небораги, поспіші хлібі людям! О, скільки сіль повинні ми угерти,

О, скільки пут повинні розітнути Сільком сліпим! Іх очі повернута! І поруч з цим—согаджі згханна! Поеха базаново-львівських відх! Ні, хочу я борні і досління, Ні, хочу я діл повинніх і міцніх! („Писання“, I, 357—358).

Так і гайдуться, як бувало небіж- чик умовляє кого-небудь в знайомих взяті на себе ту, або іншу працю. "Від повинні", — скаже було тільки, як наайдужий аргумент, як ultima gájio, зробивши характерний жест рукою, і він в той момент спрідів свою повин- ність почували, бо душою чули, що не порожні це слова, не фраза гучна, а переконання глибоке і діло всього життя—ота остання інстанція в аргу- ментах, якою служив нагад про по- винність.

О чим була праця для Гріченка. Це було виконання раз ванто на се- бе повинності—служити всіма сторо- нами громадським інтересам рідного краю. До цього зводилося у його все, і в цьому, певне, й лежить секрет тієї надзвичайної гармонійності його науки, тієї дивовижної прекрасної ці- лості, через які у його ділі ніколи не росходилося в словом, а вічно їшли вони в парі. Гріченко просто ненавидів сту славлену українську інвертність, лицьо, суперечність слова і діла, вічні жалі та щедрі обіцянки, від яких до діла та самедалеко, як від землі до неба. До цих наших "на- ціональних" вад не мав він жалості,—по просту, мабуть, не розумів їх. І—нігде праці ділте — властини того "національного скарбу" пла- тали йому тільки самою moneteto, —приміні, піхто з української діячів не зажив, мабуть, собі скільки неда- ски серед "славновідьстівників" українців, як Гріченко. Правда, та наелася пла- зувала десь там унизу й рідко коли зважувалася виходити на верх, — хіба може тільки письменники в ганебної кам'яці. "Хріну" не могли вдерзати своєї нечестівності і вона росперла їх огидною карикатурою, поціливши їх самих. Гріченко міг не зважати на таких ворогів.. Не оглядаючись, ішов він просто, не обходючи труд- нопів манівцями. Навіть сама мова

бога, його звичайні вирази виявляли- цю тверду й нещікту рішучість.

"Зроби" — цого сажає слова: "Зроби" — оце потужних мов. („Писан- я“, I, 428). І такою, "мовою потужніх" майстерно вмів орудувати Гріченко. „Одна, по- племінською страст" палала в грудях у його,—де любов до рідного краю, і взвини на себе повинність—працювати для його, Гріченко органічно не міг тієї повинності справляти на половину, не вмів економізувати її розраховувати, щоб на довше сили вистарчило. Він просто з обох кінців запалив спічку свого життя на громадські роботи.

І сінкі горіза ясно, палала, але й голиплила на вітря—і швидко логорила діло краю. Не старим ще "стомлени ру- ки" і серце зотліє з музик" зложив Гріченко в дубовій труні, як прирік він своєму хліборобові, образ якого такий дивно скожжий в образом самого автора. Але іншіше й бути не може з такими людьми. Теж органічно во- ни не здатні помалу "серцем заміра- ти" і хапатися за життя, коли обста- вини вибують їм з рук змогу служити повинності.

Хай лішче вб'я громом, пік істіє лихो, Хай краєв згоріні, пік егнунти чиго, пік ел- нутти чиго. („Писання“, I, 397). — це писав Гріченко. І вже за задале- гіль можна було вгадати, що "в'яну- ти" вік не може: не повинен—і не буде..

І через те є й згорів так швидко міцній організм, що з усіх кінців палив він; через те єй поковав його рідний край саме в розп'яті сили, здатного ще, здавалося, на довгі роки свою працю розтягти. І поховавши, не можемо тепер стимітися в жало, що не стало в першій лаві робітників, як Гріченко. Правда, та наелася пла- зувала десь там унизу й рідко коли зважувалася виходити на верх, — хіба може тільки письменники в ганебної кам'яці. "Хріну" не могли вдерзати своєї нечестівності і вона росперла їх огидною карикатурою, поціливши їх самих. Гріченко міг не зважати на таких ворогів.. Не оглядаючись, ішов він просто, не обходючи труд- нопів манівцями. Навіть сама мова

Сергей Ефремов.